

УДК 821.111: 82 – 32 Джойс

*Людмила Скуратовська***РОЛЬ ЦИТАТ ІЗ БІБЛІЇ В РОМАНАХ ДЖ. ДЖОЙСА**

Пропонується нове прочитання одного з ключових епізодів, що характеризують героя романів Дж. Джойса „Портрет митця замолоду” та „Улісс”. Доводиться вирішальна роль словесно-образних аналогій у семантиці образу Стівена Дедала.

Ключові слова: *Джойс, модернізм, роман, словесно-образні аналогії, словообраз, мотив, біблійна цитата, контекст.*

Стівен Дедал – наскрізний автобіографічний герой трьох романів Джойса – за усталеною в джойсознавстві формулою є портретом „незрілої особистості” Джойса, тоді як Блум, Улісс великого роману – це віддзеркалення його зрілої особистості [1, с. 389; 6].

Слід підкреслити: характер Стівена та його „незрілість” входять до двох великих романів Джойса як предмет зображення, а не як риси автора, що відбиваються мимоволі. До багаторічної полеміки навколо Джойса це має безпосереднє відношення: адже джойсознавство часто спрямовує зусилля на оцінку особистості Стівена як Джойса; перелік негативних рис героя – „цинізм, зухвалість, іконоборство, нездатність по-людськи реагувати на інших” [9, с. 220] (Еллманн додає – „відступництво” [5, с. 144]) – осмислюються як ненавмисне відображення психологічної реальності самого Джойса, що була оцінена ним зовсім по-іншому і в житті, і у створеному ним образі.

Але внутрішня динаміка характеру, яку відбиває Джойс, – це перехід одного в інший різних ступенів незрілості й визрівання молодого поета; у „Портреті” вона перервана на порозі певного нового коливання, в „Уліссі” навмисно облишена незавершеною, відкритою. Майстерний малюнок цього коливання – від літературних захоплень, цитатного мислення Стівена до його власного бачення та знову до дещо схоластичного теоретизування, від становлення власної незалежності до внутрішніх докорів і страждань і знову до самоствердження – надто послідовно проведений крізь увесь роман, щоб бути лише стихійним втіленням особистісної „апостазі” митця чи деяких неприємних рис його характеру.

Тема люциферівського начала в особистості Стівена / Джойса посідає в цій полеміці центральне місце. Як і завжди, вона ініційована самим Джойсом – і його автокоментарем, і „контрапунктом міфу та факту” [4, с. 359] у його романах. Метод створення героя в Джойса побудований на послідовності ідентифікацій-міфологем, котрі то накладаються одна на одну й перетинаються, то змінюють одна одну: Стівен – це Дедал, Ікар, Актеон, Телемах, Данте, Гамлет, Шекспір,

Парнелл. Вказуючи на деякі з них (невпізнаним і неназваним залишається ототожнення Стівена з Данте – через розбіжність у віці, а можливо, через саму величезну кількість у Джойса дантівських асоціацій та цитат, що ретельно вивчені та описані [8, с. 12-33, с. 149-179]), Р. Еллманн робить висновок: Джойс уже в 1907 році „передчував, що „Ісус буде слугувати одним із міфічних прототипів Стівенові так само добре, як і Люцифер” [4, с. 193].

Однак чи є в прозі Джойса образність, що зближує Стівена саме із цими „міфічними прототипами”? Зіставлення з Христом достатньо зрозуміле вже з того, що, як це властиво Джойсові, він змушує самого героя зробити таке зіставлення. Мова йде про ключовий епізод розділу V „Портрета” – розмову Стівена з Кренлі про матір Стівена й взагалі про ставлення до матерів; тут етичним прототипом для Стівена стає відмова Христа визнати свою матір в епізоді Євангелії від Марка [5, с. 31-35]. Мотив „невизнання” матері, „зради” їй підхоплюється й у першому розділі „Улісса”, де супроводжується обтяжувальними обставинами; при цьому в обох романах ототожнення матері й вітчизни достатньо відчутні. Відчутні настільки, що Христова етична модель (відмова від усього заради вищого служіння) уже в самій свідомості читача витискується люциферівською моделлю поведінки Стівена (відмова від усього святого, універсальне заперечення).

Саме ж переконання, що образу Стівена притаманні люциферівські, сатанинські риси в тексті романів, ґрунтується на трьох місцях із романів, що вже стали хрестоматійними, – два з них у „Портреті” (розділи III і V) й одне – в „Уліссі” (розділ 15). У кожному з них у центрі – слова „Non serviam” та їхній англійський переклад („Я не буду служити”), що нібито є біблійною формулою зречення Сатани.

Як цитату з Біблії чи, принаймні, як слова Сатани сприймають цю фразу коментатори [1, с. 523; 3, с. 939]; так, О.Ю. Генієва наводить текст із Біблії в російському синодальному перекладі: „Не буду служити **ідолам**” (Єремія 2:20). Звичайно, правильніше, як у коментарі С.С. Хоружего, було б сказати, що Стівен лише приймає їх за слова Сатани [3, с. 939].

І все ж: чи вірно, що Стівен приймає це за слова Сатани й повторює їх, приєднуючись до них саме як до сатанинської позиції?

Наші сумніви щодо цього полягають у тому, що місце в Книзі Єремії 2:20, двозначне в оригіналі й у перекладі латиною, в інших перекладах Біблії – і в Біблії короля Якова, добре відомій Джойсу, судячи з інших цитат, і в російському синодальному перекладі – витлумачується діаметрально протилежно тому, що можна було б визнати формулою відмови від служіння Богові. У сучасних перекладах, і в англійських, і в російських, це речення змінене – там значиться „Не буду служити Богу”. Джойс же читав інше – слова Бога (пророка Єремії, котрий промовляв від імені Бога), коли він, викриваючи відступництво, ідолопоклонство Іудеї, цитує ту **праведну** формулу, якою вона прикривалася: „Я не буду служити **ідолам**”. У Біблії короля Якова це місце передане так: „I will not transgress” („Я не

порушу закон”; лише в примітках наведений синонім „serve” у такому значенні).

Слова „Non serviam” у „сатанинському” значенні Стівен у „Портреті” почув із вуст отця Арнолла в його гучній промові проти відступництва. Довго ще підлітка Стівена переслідуватимуть видіння пекла. Саме тут, на наш погляд, Стівен ототожнюється з Данте – героєм „Божественної комедії”, який на власні очі бачив пекло (на присутність Данте в „Портреті” вказує малопомітна, проте виразна деталь: це прізвисько, а можливо, й ім’я виховательки маленького Стівена, що зовсім даремно транскрибоване перекладачкою М.П. Богословською-Бобровою як „Денті”). Стівен замолоду пройде через пекло, щоб „звільнитися від ідолів”: „I will not serve that in which I no longer believe? Whether it call itself my home, my fatherland or my church” [7, с. 246-247]. „Я не буду служити тому, в що більше не вірю, називатиме воно себе моїм домом, моєю батьківщиною чи моєю церквою”, – ось його позиція, в якій відмова служити хибним святиням проглядає ясніше від „сатанинського” універсального нігілізму.

У цьому нищенні ідолів, патетичному в „Портреті”, пародійно-символічному в „Уліссі” (розділ 15, де Стівен буквально – з тим же вигуком „Не буду служити!” – розстрожує світильник у публічному домі), у самій пристрасності їхнього викриття, енергії проклять, приголомшливій лексиці Стівен наближується скоріше до Єремії, ніж до Люцифера.

Єремія весь час відчуває свою обраність (як і Стівен – свою). Не лише пряме визнання (Єр. 1:4-10), але й уся метафорика Книги Єремії вказує на це: він – „дерево, що рано пробудилося”, він, двадцятирічний священик, – творіння Майстра, яке постійно відчуває на собі руку Небесного Гончара (18:4). Але раннє „пробудження”, як й апеляція до Майстра, – це мотиви, що проходять через увесь „Портрет”. Прийнято вважати, що фінальне звернення Стівена до „древнього отця, древнього майстра” адресоване його епоніму, міфічному Дедалу, і тільки; незважаючи навіть на мотиви християнської молитви, що обрамляють це звернення. Але Джойс, як завжди, створює можливості й для іншого прочитання, тим більше, що сприйняття Бога як майстра, митця характерне для епохи модернізму („And only the Master shall praise us ...” – Кіплінг). Але в цьому – не лише чиста новація модерністів, але й відтворення, поновлення ними біблійного контексту (Небесний Гончар, той, хто ліпить глек, Виноградар, Творець Книги – це й старозавітні, і новозавітні образи Бога-деміурга).

І „Non serviam”, або „I will not transgress”, або „Я не буду служити ідолам”, для читача Біблії епохи до появи „сучасних стандартних перекладів” – передовсім слова Єремії. Єреміада, що повторюється в „Цирцеї”, де всі головні мотиви творчості Джойса повертаються в трагікомічному, гротескно-пародійному й водночас глибинно-серйозному підтвердженні, що притаманне нічному страхіттю, домальовує асоціацію Стівен-Єремія вже самою сценою події – будинком розпусти, образом вселенського блуду (блуд – провідна

викривальна метафора в Книзі Єремії). Навіть найменші деталі цієї пародії співвіднесені з ветхозавітними пророками: сірники, що впали, – і падіння Царя Вавілонського, „сина зорі” (Люцифера, у латинському перекладі), що супроводжується вигуком Стівена: „Люцифер!” (а це позначало всього лише сірники, до розповсюдження слова „matches”), євангельський „дар мов”, що перетворюється на нісенітне лопотіння фантазмагоричних масок.

Не дар мов, а жест стане мовою майбутнього, говорить Стівен, відбиваючи одну з ідей Джойса. Однак митець лукавить: мова, слово для нього – джерело невичерпних можливостей, і зокрема, можливості „поверх сюжету”, поверх асоціацій, що проявляються в тексті, творити не одразу помітні зв’язки, які проливають нове світло на провідні словообрази художнього цілого.

1. *Гениева Е.Ю.* Комментарии / Е.Ю. Гениева // Joyce J. *Dubliners. A Portrait of the Artist as a Young Man.* – М. : Progress Publishers, 1982.
2. *Квист Х.Т.* Книга пророка Иеремии, книга Плач Иеремии / Х.Т. Квист // Комментарии к книгам Ветхого Завета. – ВСБ, 1992.
3. *Хоружий С.С.* Комментарии / С.С. Хоружий // Джойс Дж. Улисс; [пер. с англ. В. Хинкиса, С.Хоружега]. – М., 1994.
4. *Ellmann R.* James Joyce / R. Ellmann. – Oxford; New York, 1983.
5. *Ellmann R.* Ulysses on the Lify / R. Ellmann. – London, 1972.
6. *Johnson J.* Explanatory notes / J. Johnson // Joyce J. *Ulysses.* – Oxford : Oxford University Press, 1998.
7. *Joyce J.* *Dubliners. A portrait of the Artist as a Young Man* / J. Joyce. – М. : Progress Publishers, 1982.
8. *Reynolds M.T.* Joyce and Dante / M.T. Reynolds. – Princeton : Princeton University Press, 1981.
9. *Swartz D.R.* Reading Joyce's Ulysses / D.R. Swartz. – London, 1987.

Summary

The paper offers a new interpretation of the episode that is of primary importance and characteristic of Stephen Dedalus, a hero of the novels „A portrait of the Artist as a Young Man” and „Ulysses” by J. Joyce. The key-role of the verbal and imagery associations and oppositions within the character's image semantics is ascertained.

Key words: J. Joyce, modernism, novel, imagery associations, imagery oppositions, motif, the Bible quotation, context.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2009